

ŞEYH

(الشيخ)

Bir kabile veya grubun lideri, reis, yönetici, devlet adamı.

Sözlükte “yaşlı kimse” mânasına gelen **şeyh** kelimesi (çoğulu şüyüh, eşyâh, meşâyih) çeşitli İslâm devletleri ve toplumlarında saygınlık ifadesi olarak birçok anlamda kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de üç yerde tekil (Hûd 11/72; Yûsuf 12/78; el-Kasas 28/23), bir yerde çoğul (el-Mü’min 40/67) şekliyle geçmekte olup bunların hepsinde sözlük anlamındadır. Hadis kaynaklarında da aynı mânada birçok yerde zikredilmektedir (Wensinck, *el-Mu’cem*, “şyh” md.).

Araplar’da kabile başkanlarına seyyid veya reis denildiği gibi şeyh adı da verilmekteydi. Şahsî meziyetleri veya zenginlikleri sebebiyle kabile başkanı olarak tanınan kimselerin fazla bir imtiyazı bulunmadığı halde görev ve sorumlulukları ağırdı. Asıl görevleri savaşta ve barışta kabileyi bir arada tutmak ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bununla birlikte kabile mensupları üzerinde mutlak bir otoriteye sahip değillerdi ve önemli konuları aile büyüklerinden oluşan bir mecliste tartışmak zorundaydılar; bu bakımdan emretmekten çok hakemlik yaparlardı. Kabile şeyhlerinin sabırlı, cömert ve misafirperver olmaları yanında kabile menfaatleri için kendilerini tehlikeye atmaktan çekinmeyecek cesarete ve liderlik özelliklerine sahip bulunması gerekirdi.

Çeşitli ilim dallarında otorite kabul edilmiş âlimlere de şeyh denilmekteydi: Şeyhü'l-müfessirîn, şeyhü'l-muhaddisîn, şeyhü'l-fukahâ, şeyhü'l-kurrâ, şeyhü'l-lugavıyyîn, şeyhü'l-müerrihîn, şeyhü'l-üdebâ, şeyhü'l-etebbâ gibi. Bazan da şeyh kelimesi ilim dalına izâfetle kullanılırdı: Şeyhü'l-hadîs, şeyhü ilmi'l-hikme gibi. Hadiste ve tasavvufta şeyhin daha farklı anlamları vardır (aş. bk.). Belli alanlarda en üst mertebede bulunan iki kimse birlikte “şeyhân” veya “şeyhayn” olarak anılır. Meselâ İslâm tarihinde Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer şeyhayn diye anılmış, hadis ilminin iki önemli ismi Buhârî ile Müslim de aynı lakapla meşhur olmuştur. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ile talebesi İmâm Ebû Yûsuf da fıkıhta şeyhayn diye bilinmiştir.

Bazı kurum ve kuruluşların başında bulunan üst düzey görevliler şeyh olarak isimlendirilmektedir. Meselâ Ezher’in en yük-

sek yöneticisine şeyhü'l-Ezher denilir. Medrese, dârü'l-hadîs, zâviye ve ribât gibi kurumların başında bulunan kimse (şeyhü'z-zâviye, şeyhü'r-ribât gibi), belirli bir sanat ve meslek grubunun baş temsilcisi de (şeyhü't-tüccâr, şeyhü'd-debbâğın, şeyhü's-sûk gibi) şeyh diye adlandırılmıştır. Şeyhlerin reisine ise şeyhü'ş-şüyüh denilirdi. Hacılarahberlik eden mutaviflere şeyhü'l-hac, bunların tâife denilen alt gruplarının başkanına şeyhü'l-mutavifîn, bütün teşkilâtın başında bulunan, şeyhlerin kendi aralarından seçtikleri kişiye şeyhü'l-meşâyih denilmekteydi. Eyyûbiler döneminden itibaren Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî ile ilgili hizmetlerden sorumlu olanlar veya bu mesicidlerde ders veren âlimler şeyhü'l-Harem veya şeyhü'l-Haremeyn olarak anılmıştır. Meselâ bu lakabı alan Muhibbüddin et-Taberî'nin şöhretini duyan Yemen Resûlî Sultanı el-Melikü'l-Muzaffer onu Mekke kadılığına tayin etmiş ve Yemen'e davet ederek ondan bir müddet hadis okumuştur.

Endülüs'te düşmanla savaşmak üzere görevlendirilen kumandanlara şeyhü'l-guzât ve'l-mücâhidîn (Kalkaşendî, XI, 19; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye*, II, 631), Sicilya'da vali ve diğer görevliler dışında şehrin yönetiminde söz sahibi olanlara şüyühü'l-bilâd (şüyühü'l-medîne) ismi verilirdi (a.g.e., a.y.). Muvahhidler'de devletin kurucusu İbn Tûmert'in Murâbitlar'la mücadelesinde ön plana çıkmış arkadaşları ve yakınlarından olup “eşyâh” (usre) denilen liderler yönetimde söz sahibiydi. Halifeyi azletme yetkisine sahip olan eşyâhın özellikle ilk dönemlerde büyük nüfuzu vardı. Bunların başında şeyhü'l-Muvahhidîn (eşşeyhü'l-muazzam) yer alırdı. Muvahhid ordusunda bazı üst rütbeli askerlere el-eşyâhu'l-kibâr, daha alt rütbelilere el-eşyâhu's-sigâr denilmekteydi. Merinîler'de şehirlerde “meşyeha” denilen nüfuzlu kimseler bulunurdu. Hafsîler'de idarî, siyasî ve askerî konularda geniş yetkilerle donatılmış başvezir konumundaki görevli şeyhü'l-Muvahhidîn olarak adlandırılırdı (İbn Haldûn, I, 633). Hafsîler'de din ve devlet adamlarından seçilen on kişilik şûra heyetinin (tabakâtü'l-aşere) her bir üyesine şeyh denilir ve şûraya sultan tarafından seçilen şeyhü'l-a'zam başkanlık ederdi. Vattâsî hükümdarlarından I. Muhammed b. Yahyâ ile Sa'dîler'in kurucusu Kâim-Biemrillâh es-Sa'dî ve diğer bazı sultanlar şeyh unvanı almışlardır.

IV. (X.) yüzyılda İbâziyye'nin Nükkâr koluna mensup Hâricî reisi Ebû Yezîd en-

Nükkârî şeyhü'l-mü'minîn diye isimlendirilmekteydi (İbn İzârî, I, 217). İbâzîler'in dinî ve idarî işlerini yürüten meclisin (hal-ka) başkanı şeyh olarak anıldığı gibi Nizârîler'de dâi'd-duât karşılığında şeyh kelimesi kullanılmıştır. 1331 yılında Sultan Ebû Bekir b. Ömer zamanında Makdişu'yu ziyaret eden İbn Battûta sultana şeyh denildiğini kaydetmektedir (*er-Rihle*, s. 253-257). Osmanlı Devleti'nde dinî kurumların, mahkemelerin ve ilmiye sınıfının reisi durumundaki en yüksek rütbeli din adamına şeyhü'l-islâm unvanı verildiği gibi Osmanlı hâkimiyetindeki Mısır'da en yetkili Memlûk beyi şeyhü'l-beled diye meşhurdur. Arap kabile temsilcilerine de şeyhü'l-Arap denilmekteydi. Ahî teşkilâtında ve loncalarda bir esnaf birliğinin başı durumunda olan kimse de şeyh unvanıyla bilinirdi (sahâflar şeyhi gibi). Bir imareti yöneten, yoksullara gerekli yardımı yapan kimse şeyh-i imâret, bugünkü okçuluk federasyonu durumundaki Okmeydanı Tekkesi'nin başında olan kimse şeyhü'l-meydân (şeyh-i kemankeşân / şeyh-i râmiyân), vezirler içerisinde en yaşlı kimse şeyhü'l-vuzerâ olarak isimlendirilmiştir.

Günümüzde özellikle Arap ülkelerinde devlet başkanları, bürokratlar, çeşitli ilmi ve idarî görevlilerle kabile reisleri ve toplumun önde gelenleri için şeyh unvanı kullanılmaktadır. Hindistan'da ensar ve muhacirlerden bazı meşhur sahâbîlerin soyundan gelenlere veya genelde Arap asıllı müslümanlara şeyh denilmektedir. Bunlar Abbâsî, Fârûkî, Sıddîkî, Osmânî, Alevî, Caferî, Ensârî ve Kureşî gibi otuza yakın alt gruba ayrılmıştır (Biswas, IV, 1303, 1305).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, “şyh” md.; *Tâcü'l-'arûs*, “şyh” md.; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 217; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 253-257; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 633; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, V, 138-139; XI, 19, 75, 84, 370, 372; XII, 101, 103, 410; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâ'if 'ale'l-âşâri'l-'Arabiyye*, Kahire, ts. (Dârü'n-nehdâti'l-Arabiyye), II, 627-651; a.mlf., *el-Elkâbü'l-İslâmiyye*, Kahire 1409/1989, s. 364-367; Ârif Ahmed Abdülganî, *Târîhu ümerâ'i'l-Medineti'l-münevver*, Dimaşk 1996, s. 249-252; Mustafa S. Küçükkaşçı, *Abbâsîler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*, İstanbul 2007, s. 163, 252; Pakalın, III, 347, 351; A. Cour, “Şeyh”, *IA*, XI, 461-462; E. Geoffroy, “*Şhaykh*”, *EI²* (İng.), IX, 397-398; M. Winter, “*Şhaykh al-Balad*”, a.e., IX, 398; S. K. Biswas, *Encyclopaedia of the World Muslims* (ed. N. Kr. Singh – A. M. Khan), Delhi 2001, IV, 1303-1310; Ahmed et-Tevfik, “Şeyh”, *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1423/2002, XVI, 5441-5443.

